

موضوع: نقش حریم شخصی زوجین در تحکیم بنیان خانواده با محوریت سوره نور

الهه غیاث الدین

چکیده

حریم خصوصی زوجین، به عنوان اصل مسلم و بنیادی اخلاق از حقوق فردی و اجتماعی زوجین بوده که نقش مهمی در تحکیم بنیان خانواده به عنوان مهمترین بنیاد اجتماعی دارد. قرآن کریم که کتاب زندگی است، در آیات سوره نور به این موضوع پرداخته است. پژوهش پیش رو درصدد پاسخ به این پرسش است که جایگاه نقش حریم خصوصی زوجین در تحکیم بنیان خانواده چیست؟ چه مصداقی از حریم شخصی زوجین را از سوره نور می توان در تحکیم بنیان خانواده مورد نظر داشت؟ در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه ای از کتاب های تفسیری فیش برداری شده است. و در کتب دیگر، معنای حریم همسران در ازدواج های موفق تألیف خواصی، سیری در سپهر اخلاق از کانون حسنات اصفهان، اصول روابط خانوادگی از علیرضا اعرافی و حریم خصوصی از غلامرضا بهرامی و مقاله های فراوان در مفهوم حریم شخصی زوجین نوشته شده است. از نتایج حاصله از این پژوهش در بردارنده این است که رعایت حریم شخصی زوجین، توسط خود ایشان و اطرافیان، می تواند باعث تحکیم بنیان خانواده و رعایت حدّ و مرز در ارتباطات با دنیای بیرون شده و نیز جلوی فحشا و زناى علنی و بی حجابی و تحریک شهوانی مردان گرفته شده و همه جای زندگی امن و در استحکام است. و همه این ها عامل ایجاد جامعه ای پاک و طیب است.

کلیدواژه ها: حریم شخصی، حریم شخصی زوجین، تحکیم بنیان خانواده، سوره نور.

مقدمه

منظور از حریم شخصی افراد، پنهان نگه داشتن اموری که ربطی به دیگران نداشته و آنها نباید از آن آگاهی پیدا کنند. این پژوهش با تعریف مفهوم حریم شخصی یا در عرف خصوصی گویند، و ارائه مفاهیم مترادف با آن در قرآن کریم، عناصر مرتبط با حریم شخصی زوجین، واکاوی مصداق حریم شخصی در روابط زوجین، و نقش آن در تحکیم بنیان خانواده مورد بررسی قرار می گیرد. در روابط زوجین حریم شخصی وجود دارد که خداوند برای ورود به این حریم دو اصل استیناس و استیذان را در سوره نور امر فرموده اند.

^۱ .طلبه مدرسه علمیه فاطمه بنت اسد س. بسطام

هر کدام از زوجین هرگاه بخواهند رابطه خود را با طرف مقابل پایدار و وصیمی و استحکام بخشند، به افشا و اعلام آمادگی خود پرداخته و راه ورود به حریم خود را به روی همسر باز می‌کنند. خداوند متعال برای ورود به حریم شخصی همسر، راه نکاح مشروع را قرار داده و راههای مضرّ به تحکیم خانواده همچون زنا، چشم چرانی، قذف و تهمت ناروا به زنان مومنه عقیفه محصنه را ممنوع و بسته است.

حریم شخصی کنترل و بسته بودن بر اطلاعات اشخاص است. به همین دلیل خداوند متعال برای ورود به حریم شخصی افراد به مؤمنین دستور غضّ بصر (چشم پوشی) داده و همچنین بر زنان حجاب را واجب کرده و در سه وقت شبانه روز که هنگام استراحت زوجین می باشد، اصل استیذان (اجازه گرفتن) را برای فرزندان و اطرافیان اعلام می دارد.

حال رعایت این موارد از طرف زوجین، چه نقشی در تحکیم بنیان خانواده دارد؟

با توجه به این که خانواده متشکل از والدین و فرزندان و خویشاوندان نزدیکی که بیشتر با آنها در ارتباط هستند، نیاز است در درجه اول همسران از بیان اسرار و رازهای طرف مقابل برای فرزندان و والدین خود جلوگیری کنند. چون این کار باعث اعتماد بیشتر زوجین به یکدیگر، ایجاد صمیمت و صداقت در زندگی و همچنین تحکیم بنیان خانواده می شود.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. حریم شخصی

۱-۱-۱. در لغت

«حریم شخصی» کلمه‌ای است که از دو کلمه «حریم» و «شخصی» تشکیل شده است. واژه «حریم» از سه حرف اصلی «ح ر م» تشکیل شده است و یکی از مشتقات «حَرَم» است. به معنای منع کردن و عدم نزدیک شدن به آن چیز می باشد.^۱

در جزیره العرب جاهلی مرسوم بوده، افراد لباس‌های خود را به هنگام طواف خانه خدا درآورده و برهنه طواف می‌کردند؛ علت کارشان: آنها لباس‌های خود را حریم و مانع می‌نامیدند؛ و پوشیدن آن را در هنگام طواف، برخورد حرام می‌دانستند.^۲

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲؛ ص ۴۵

۲. فراهیدی، کتاب العین، ج ۳؛ ص ۲۲۲

دانشمندان علم لغت برای این واژه کاربرها و وجوهی را تعریف کرده اند که بدین شرح است:

۱. به معنای اطراف و پیرامون هر چیزی را حریم آن گویند. مثل «حریم القبر»، «حریم البئر»، «حریم الدار» و «حریم النهر» که در همه تعابیر نامبرده شده، واژه «حریم» به معنای حول و اطراف آمده است.

۲. به معنای ممنوعیت، حرمت و حلال نبودن چیزی را گویند. از این قبیل تکبیر اول نماز که رکن وجوبی است و به «تکبیره الاحرام» مشهور می باشد، عاملی برای منع انواع کارها و امور در نماز است. و از این قبیل «احرام» در حج است.

جوهره و اصل معنای «حریم»؛ «منع» است. که در همه مشتقات این ریشه مثل «مُحرم» که برخی از امور در حال احرام بر او منع و حرام شده و «محروم» که برخی از موهبت ها از او برداشته شده، دیده می شود.

۱-۱-۳. مفاهیم مترادف با حریم شخصی در قرآن

در قرآن کریم برخی از مفاهیم مثل تجسس، افشای سرّ، استیناس و استیذان آمده که هم معنای با حریم می باشند. که در زیر به هر کدام به اجمال اشاره می شود.

۱-۱-۳-۱. تجسس

واژه «تجسس» در لغت در پی بدست آوردن اخبار یا اموری که مربوط به شخص نبوده، شتافتن، جاسوسی کردن، در پی یافتن آن چیز بودن، آمده است. یکی از وظایف اخلاق فردی که خداوند متعال در سوره حجرات همه مردم را از آن منع می کند، تجسس کردن است. «وَلَا تَجَسَّسُوا» و هرگز (در کار دیگران) تجسس نکنید.

علامه طباطبایی ذیل آیه «لَا تَجَسَّسُوا» می گوید: «به معنی پیگیری امور پنهانی مردم را گویند. اموری که مردم عنایت دارند پنهان بماند و تو آنها را پی گیری کنی تا خبردار شوی.»^۵

^۱ .طریحی، مجمع البحرین، ج ۶؛ ص ۳۷

^۲ .مرتضی زبیدی، تاج العروس، ج ۱۶؛ ص ۱۳۴

^۳ .بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۲۰۹

^۴ .حجرات: ۱۲

^۵ .طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۴۸۴

«تجسس درباره اشخاص در مورد چیزهایی که انسان ها از یکدیگر پنهان می کنند و دوست ندارند که دیگران از آن آگاه شوند. گاهی پنهان کاری های انسان، مربوط نقاط ضعف و رفتارهای ناپسند آنهاست که آشکار شدن هر یک از آنها موجب کوچکی و پستی اشخاص می شود.»^۱

قرآن کریم از این اخلاق زشت و خوی بد، مردم را نهی کرده و جست و جو و تفحص کردن در امور دیگران را ناروا شمرده است. چون اگر مسلمانی از پنهانی ها و نهانی های انسان های دیگر آگاه شود، همگی خوار و بی آبرو خواهند شد. ولی قرآن همه مسلمانان را ارجمند و آبرومند خواسته است.^۲

پیغمبر اسلام صلی الله علیه و آله به پیروان خود می فرمود: «يَا مَعْشَرَ مَنْ أَسْلَمَ بَلِسَانَهُ وَلَمْ يَخْلُصِ الْإِيمَانُ إِلَى قَلْبِهِ، لَا تَذُمُّوا الْمُسْلِمِينَ،... وَ لَوْ فِي بَيْتِهِ»؛ «ای کسانی که با زبان اسلام آورده اید، ولی هنوز ایمان به دل های شما راه نیافته، از مسلمانان بدگویی نکنید و از نهانی های مسلمانان جست و جو نکنید. کسی که ننگ ها و زشتی های مسلمانان را جست و جو کند، خدای از زشتی ها و پلیدی های او جست و جو خواهد کرد و کسی را که خدای در پی جست و جوی لغزش های او باشد، رسوایش خواهد ساخت، هر چند در خانه اش باشد.»^۳

پس واژه «تجسس» هم به معنای منع و حرمت است همان گونه که واژه «حریم شخصی» نیز به معنای منع آمده است.

۲-۳-۱. افشا و بر ملا کردن اسرار

برخی از مردم راز و پنهانی هایی اعم از خوب و بد دارند که اگر افشا و برملا شود، زیان می بینند. به عنوان مثال شخص آبرومندی را در نظر بگیرید که بر اثر وسوسه های شیطان مرتکب گناه بزرگ مخفیانه ای شده، و فرد یا افراد خاصی به عللی از آن آگاه شده اند اگر این راز بر ملا شود شخصیت اجتماعی او سقوط می کند، لذا از آن چند نفر خواهش می کند راز او را مستور و پنهان دارند. یا این که کار خیری از او سرزده که اگر فاش شود و مردم به مقامات عالی او پی برند ممکن است بر سر زبان ها بیفتد و از او تعریف و تمجید کنند و قصد خالص او مشوب

۱. مکارم شیرازی، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۵۰۴

۲. صدر، تفسیر سوره حجرات، ص ۳۰۵

۳. بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۱۱۱

شود، و یا گرفتار عجب و غرور گردد، لذا از فرد یا افرادی که از آن باخبر شده‌اند، تقاضا می‌کند راز او را مکتوم دارند.^۱

در قرآن مجید در مورد خصوص رازداری همسران آمده که بعضی از همسران پیامبر در رازداری کوتاهی کرده و اسرار بیت رسالت را افشا و برملا کردند. «وَ إِذَا اسْرَأَ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَ أَظْهَرَهُ ... * أَنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ...»؛ به خاطر بیاورید هنگامی را که پیامبر ص یکی از رازهای خود را به بعضی از همسرانش گفت، ولی هنگامی که وی آن را افشا کرد و خداوند پیامبرش را از آن آگاه ساخت...».^۲

زنان مسلمان باید نسبت به شوهرانشان رازدار باشند و هم‌چون برخی همسران پیامبر صلی الله علیه و آله افشاگری نکنند. مردان مسلمان باید هم‌چون پیامبر صلی الله علیه و آله با لغزش‌های خانواده‌ی خویش با گذشت و بزرگواری برخورد کنند.^۳

افشای اسرار دارای عوامل و انگیزه‌های مختلفی است که در زیر به برخی اشاره می‌شود:

۱. افراد حسود برای ضربه زدن به کسی که مورد حسدشان است سعی در افشای اسرار آنها دارند تا از این طریق در افکار عمومی بی‌اعتبار شوند یا منافعشان به خطر بیفتد.

۲. افراد کینه توز برای اعمال کینه‌های خود از افشای اسرار دیگران خودداری نمی‌کنند تا از آنها انتقام بگیرند.

۳. افراد جاهل، کم ظرفیت، و نادان و بی خبر، هرگز راز نگهدار نخواهند بود.^۴

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تُسَرِّ إِلَى الْجَاهِلِ شَيْئًا لَا يُطِيقُ كِتْمَانَهُ؛ سرّ خود را نزد جاهل نگذار که توان کتمان آن را ندارد». پس افشای اسرار دیگران نیز مرادف با حریم شخصی است.

^۱. مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳؛ ص ۳۵۹

^۲. تحریم: ۳ و ۴.

^۳ رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ج ۲۱، ص ۱۲۵

^۴. مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳؛ ص ۳۷۳

^۵. غرر الحکم، حدیث ۱۰۲۶۵.

یکی از قوانین ادب که قرآن در سوره نور به آن اشاره کرده، اجازه خواستن برای ورود به خانه پدر و مادر است. خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ... ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ...» ای کسانی که ایمان آورده‌اید! ... در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح، و نیمروز هنگامی که لباسهای (معمولی) خود را بیرون می‌آورید، و بعد از نماز عشاء؛ این سه وقت خصوصی برای شماست؛^۱

با توجه به آیه عمومی بودن آداب اجازه ورود به دیگران، به خصوص این که کودکان بالغ موظفند در هر وقت بدون اجازه وارد نشوند. درآیه استیذان خداوند متعال از والدین خواسته حتی کودکان نابالغ که مرتب نزد پدر و مادر هستند، نیز آموزش داده شوند که لااقل در سه وقت (قبل از نماز صبح و بعد از نماز عشاء و هنگام ظهر که پدران و مادران به استراحت می‌پردازند) بدون اجازه وارد نشوند. خداوند با مقتضای حکمت خود بر شما احکام را بیان داشته است. این نوعی ادب اسلامی است که هدف آن ریشه کن ساختن یک مفسده اجتماعی مانند اعمال منافی عفت و ایجاد محیط سالم به والدین آموزش می‌دهد.

کودکان از سنین پایین، مسائل جنسی را به طور مبهم متوجه می‌شوند؛ از این رو ورود بدون اجازه‌ی آنها به اتاق خصوصی پدر و مادر باعث می‌شود که کم‌کم از نظر جنسی تحریک شوند و تحریک زودرس آنان، عامل انحراف و یا عقده‌ی روانی و گاهی منجر به دشمنی با پدر و مادر می‌شود. پیامبر اسلام صلی الله علیه وآله در این زمینه می‌فرمایند: «إِيَّاكُمْ وَ أَنْ يُجَامَعَ الرَّجُلُ أُمْرَأَتَهُ وَ الصَّبِيُّ فِي الْمَهْدِ يَنْظُرُ إِلَيْهِمَا؛ مَبَادَا در حالی که کودکی در گهواره به شما می‌نگرد آمیزش جنسی کنید.»^۲

این یک نوع ادب اسلامی است هر چند متأسفانه امروز کمتر رعایت می‌شود. گرچه ظاهر آیه وجوب رعایت این حکم است حتی اگر فرضاً آن را مستحب بدانیم باز باید از آن سخن گفته شود، و جزئیات آن مورد بحث قرار گیرد.

^۱. نور: ۵۸.

^۲. مجلسی، بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۱۰، ص ۲۹۵.

مفسرین ذیل این آیه می فرماید: خداوند متعال با توبیخ کردن مؤمنان می خواهد به تدریج آنها را تربیت کند. پس والدین نیاز است با رفتار خود فرزندان خود را ادب کنند.

امام علی علیه السلام می فرماید «لِيَكُنْ تَأْدِيبُهُ بِسِيرَتِهِ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ» تأدیب شما و تربیت شما به سیره شما باشد به روش و رویه شما باشد پیش از آنکه بخواهید فرزندان خود را به سخن و موعظه تربیت کنید با روش و کردارتان آنان را تأدیب و تربیت کنید.

۳

علامه طباطبایی می فرماید: «ثَلَاثَ مَرَّاتٍ» و این جمله به مصلحت حکم اشاره نموده، و آن این که سه موقع سه عورت است برای شما، که طبعاً شایسته نیست غیر از شما کسی بر وضع شما مطلع شود. و این همان حریم خصوصی زوجین است که باید از دید دیگران محفوظ بماند، تا این عمل باعث شود محیط خانواده دچار آسیب نشود، و از آفات اخلاقی افراد خانواده به دور بوده و سلامت در خانواده مهیا شود.

۴-۲-۳. تصرف در اموال دیگران

با توجه به این که خانه حریم شخصی هر فردی بوده و اموالی که در آن وجود دارد در تصرف افراد همان منزل است ولی خداوند متعال در آیه زیر به افراد اجازه تصرف در اموال دیگران در منازل غیر را داده است. و عامل مجوز اجازه ورود و تصرف در اموال، روابط نسبی مثل پدر و مادر و فرزند است.

برخی ظاهر آیه این است که در آن برای مؤمنین حقی قائل شده، و آن این است که می توانند در خانه خویشان و یا کسانی که ایشان را امین می دانند، و یا خانه دوستان خود چیزی بخورند، البته به مقداری که بدان احتیاج دارند، نه به حد اسراف و افساد.

۵

«... لَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ ... أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً ... وَ بَرَّ شَمَانِيزِ گناهی نیست که از خانه های خودتان غذا بخورید؛ و همچنین خانه های پدرانتان، ... یا

۱. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۴۲۰

۲. نهج البلاغه، ص ۲۰۴

۳. بهشتی، تربیت / از دیدگاه اسلام، ص ۲۰۴

۴. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۲۲۷

۵. همان، ۲۲۸

خانه‌ای که کلیدش در اختیار شماست، یا خانه‌های دوستانتان، بر شما گناهی نیست که بطور دسته‌جمعی یا جداگانه غذا بخورید.»^۱

علامه مصلحت حکم اجازه ورود به خانه غیر را این گونه اشاره کرده که، چون در این دین مؤمنین، اولیای یکدیگرند، و در حفظ خانه و زندگی یکدیگر فرقی با خانه و زندگی خودشان نمی‌گذارند، آن طور که صاحب اختیار و سرپرست خانه خویشند، خانه‌های اقرباء و کسانی که شما قیم و سرپرستی آنان را دارید و دوستان خویش را نیز سرپرستی می‌کنید.» و شرط خوردن، اجازه داشتن و احراز رضایت باطنی شخص است.

نتیجه گیری

حریم خصوصی، حریمی که مانع از ورود دیگران در آن است. خواه بدن یا خانه و فضا و مکانی باشد. در سوره نور، در مورد حریم خصوصی زوجین به چهار مورد اشاره کرده است و آنها بحث حریم نگه داشتن فرج از نگاه و دسترسی دیگران که عواقب آن زنا ایجاد شده و خداوند متعال حدّ آن را در این سوره بیان کرده است. حریم خصوصی دیگر اجزای بدن زن است که در معرض دید دیگران قرار نگیرد که خداوند به گردن و سینه اشاره کرده و دستور پوشیدن آن را صادر کرده و همچنین در عدم تحریک شهوت مردان، برای زنان دستوراتی را بیان کرده است. حریم خصوصی محیط و فضای خانه زوجین است که برای ورود به آن حکم استیذان را فرموده است. اجزای آداب و دستورات این سوره برای عموم و بالخصوص زنان و زوجین دارای فواید و نقش فراوانی از جمله سلامت خانواده از تزلزل مسائل اخلاقی، خیانت زوجین به یکدیگر و... است. امیدواریم با اجرای دستورات الهی جامعه خانواده ما از تزلزل و بدبختی نجات یافته و همچنین جامعه اسلامی ما از آلودگی های اخلاقی و جنسی بریء شود.

فهرست منابع

❖قرآن کریم

❖نهج البلاغه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، ترجمه ابراهیم محدث بندریگی - قم: انتشارات اخلاق، چاپ: سوم، ۱۳۷۹ش.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، *عیون أخبار الرضا علیه السلام*، ج ۲ تهران، چاپ: اول، ۱۳۷۸ق.

۱. نور: ۶۱

۲. طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۲۲۸

۳. ابن فارس، احمد بن فارس، *معجم مقاییس اللغة*، ج ۲، قم، چاپ: اول، ۱۴۰۴ ه.ق.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، *خصال شیخ صدوق* (ترجمه کمره‌ای)، ج ۱، تهران: کتابچی، چاپ: ۱، ۱۳۷۷ ه.ش.
۵. اسکندری، مصطفی، مقاله «ماهیت و اهمیت حریم خصوصی»، نشریه حکومت اسلامی، سال ۱۵، شماره ۴، زمستان ۸۹، ص ۱۵۷
۶. امین، نصرت بیگم، *تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن*، ج ۹، [بی نا] - [بی جا] - [بی جا]، چاپ: ۱.
۷. بحرانی، هاشم بن سلیمان، *البرهان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، قم: موسسه البعثه، قسم الدراسات الإسلامیة، چاپ: ۱، ۱۴۱۵ ه.ق.
۸. بروجرودی، آقا حسین، *منابع فقه شیعه* (ترجمه جامع احادیث الشیعه)، ج ۲۵، تهران، چاپ: اول، ۱۳۸۶ ق.
۹. بستانی، فواد افرام، *فرهنگ ابجدی* - تهران، چاپ: دوم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۱۰. بهشتی، احمد، *تربیت از دیدگاه اسلام*، چاپ اول، قم: دفتر نشر پیام بی تا.
۱۱. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم* - ایران؛ قم، چاپ: اول، ۱۳۶۶ ش.
۱۲. جمعی از مؤلفان، *مجله فقه اهل بیت علیهم السلام* (فارسی)، ج ۵۴، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم - ایران، اول، ه ق .
۱۳. جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر تسنیم*، ج ۱۸، قم : اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۹.
۱۴. _____، *حق و تکلیف در اسلام*، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۸.
۱۵. حر عاملی، *وسائل الشیعه* کتاب نکاح .
۱۶. حسین زاده، علی، *همسران سازگار*، چاپ نوزدهم، قم : موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۶.
۱۷. حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، *تفسیر روح البیان*، ج ۶، بیروت: دار الفکر، چاپ: ۱.
۱۸. خزائلی، محمدعلی، متن، *شرح و تفسیر دعای ابو حمزه ثمالی*، قم: ابتکار دانش - قم (ایران)، چاپ: ۱، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۹. خطیب، سید مهدی، *مهارت‌های زندگی*، چاپ دوم، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۷.
۲۰. دلشاد تهرانی، مصطفی، *سیره نبوی «منطق عملی»*، ج ۴، تهران: دریا، چاپ: ۲، ۱۳۸۳ ه.ش.
۲۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ قرآن*، ج ۱، تهران، چاپ: دوم، ۱۳۷۴ ه.ش.
۲۲. رضایی اصفهانی، محمدعلی، *تفسیر قرآن مهر*، ج ۲۱، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ: ۱، ۱۳۸۷ ه.ش.
۲۳. شعیری، محمد بن محمد، *جامع الأخبار* (لشعیری) - نجف، چاپ: اول، بی تا.
۲۴. شیروانی، علی، *اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن*، قم: دار الفکر، چاپ: ۱، ۱۳۷۹ ه.ش.
۲۵. صدر، رضا، *تفسیر سوره حجرات*، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ: ۲، ۱۳۷۹ ه.ش.
۲۶. طباطبایی، محمدحسین، *ترجمه تفسیر المیزان*، ج ۱۸، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ: ۵، ۱۳۷۴ ه.ش.
۲۷. طریحی، فخر الدین بن محمد، *مجمع البحرین*، ج ۶، تهران، چاپ: سوم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۲۸. عبدوس، محمدتقی، *بیست و پنج اصل از اصول اخلاقی امامان* (علیهم السلام)، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات، چاپ: ۸، ۱۳۷۷ ه.ش.
۲۹. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، *تفسیر نور الثقلین*، ج ۳-، قم، چاپ: چهارم، ۱۴۱۵ ق.
۳۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، ج ۳، قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۹ ه.ق.
۳۱. فضل الله، محمد حسین، *من وحی القرآن*، ج ۱۶، بیروت: دار الملائک، چاپ: ۱، ۱۴۱۹ ه.ق.

۳۲. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، *راه روشن*: ترجمه کتاب المحجة البيضاء فی تهذیب الإحياء، ج ۳، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ: ۱، ۱۳۷۲ ه.ش.
۳۳. قائمی، علی، *اخلاق و معاشرت در اسلام*، تهران: امیری، چاپ: ۱، ۱۳۶۴ ه.ش.
۳۴. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، ج ۶، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ: ۱، ۱۳۸۸ ه.ش.
۳۵. _____، *گناه شناسی*، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ: ۸، ۱۳۸۶ ه.ش.
۳۶. قرشی، علی اکبر، *قاموس قرآن*، ج ۱، تهران، چاپ: ششم، ۱۳۷۱ ه.ش.
۳۷. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر القمی*، ج ۲، قم: دار الکتب، چاپ: ۳، ۱۳۶۳ ه.ش.
۳۸. لنکرانی، محمد فاضل موحدی، *احکام پزشکان و بیماران* (فاضل)، بی جا، بی تا.
۳۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، *بحار الأنوار* (ط - بیروت)، ج ۱۰۰، چاپ دوم، بیروت: احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۴۰. مدرسی، محمد تقی، *من هدی القرآن*، ج ۸، تهران: دار محبی الحسین، چاپ: ۱، ۱۴۱۹ ه.ق.
۴۱. مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، *تاج العروس*، ج ۱۶، بیروت، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ه.ق.
۴۲. مظاهری، حسین، *اخلاق در خانواده*، قم: معارف، چاپ دوم، ۱۳۹۲.
۴۳. _____، *خانواده در اسلام* (مظاهری)، جلد ۱، شفق - قم (ایران)، چاپ: ۱، بی تا.
۴۴. مکارم شیرازی، ناصر، *اخلاق در قرآن* (مکارم شیرازی)، ج ۳، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، چاپ: ۱، ۱۳۷۷ ه.ش.
۴۵. _____، *برگزیده تفسیر نمونه*، ج ۴، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ: ۱۳، ۱۳۸۲ ه.ش.
۴۶. _____، *تفسیر نمونه*، ج ۱۴، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ: ۱۰، ۱۳۷۱ ه.ش.
۴۷. میر شیخی، فرشته، مقاله «*حریم خصوصی بین همسران، عرصه تعاملات و تعارضات*»، نشریه جامعه پژوهش فرهنگی و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۴، شماره ۴، ۱۳۹۲، ص ۱۷۵.